

FARAGÓ JÓZSEF

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem sorsa

(ALAPÍTÁSÁNAK 125. ÉVFORDULÓJÁRA)

Számlálatlanul lehetne idézni az emberiség nagy gondolkodóinak véleményét az egyetem szükségességéről és jelentőségéről. Mindezeknek a lényegét lehetetlen röviden összefoglalni, de bizonyos, hogy csak az egyetemi oktatás tudja kinevelni a nemzet legmagasabb fokon képzett értelmiségi elitjét, majd a tanítványok közül a legkiválóbbak maguk is tanítómesterekként folytatják az újabb nemzedékek nevelését. Olyan szakadatlan szellemi folyamat ez, amely évtizedeken, majd évszázadokon át nemcsak megteremti és fenntartja, hanem szüntelenül gyarapítja, fejleszti a nemzeti tudományt és kultúrát, hogy az méltó helyet vívjon ki magának a művelt nemzetek sorában.

Magas képzettségű értelmiség nélkül ugyanis egy népnek sincs sok esélye arra, hogy saját emelkedésével együtt az egyetemes emberi művelődés gyarapításához is hozzájáruljon, s annak nemzetközi körforgásába alkotó módon bekapcsolódjék. Ezért anyagi és szellemi fejlődésének megfelelő fokán mindenik nép igyekszik eljutni egyetemének megalapításáig, annak nemzeti ünneppel felérő megnyitásáig.

1

Ezúttal csak emlékeztetek arra, hogy az erdélyi magyar egyetemi törekvéseknek, valamint a hosszabb-rövidebb ideig ténylegesen működő egyetemeknek és főiskoláknak több mint négyszázharminc éves, sok sikerrel teljes, de még több megpróbáltatással terhes múltja van, gazdag történeti háttérrel és keretével az újabb kori egyetemi fejleményeknek.

Eötvös József, az akkori magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezése, majd halála után utódai, Pauler Tivadar és Trefort Ágoston előkészítő munkája után, 1872. november 10-én, vasárnap az eseményhez méltó keretek között megnyílt a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem. „Kolozsvár maga is ünnepélyes arcot öltött – olvassuk a hírlapi krónikás beszámolójában. – A házak- és középületeken nemzeti lobogók hirdették a köz-örömet. (...) Nem kellett senkit hivatalosan buzdítani, hogy lelkesüljön – mint bizonyos ünnepélyes alkalmakkor történni szokott. Minden templomban alkalmi szónoklatot tartottak, fél 12 órakor pedig a városi értelmiség egy szép része a lyceumi épület nagy termébe gyűlt össze az egyetem ez idei nagyságos Rectora Berde Áron úrnak beigtatási ünnepélyére. (...) A közönség egész nap pezsgett az utcákon, kivált az estvéli világitásnál. A színházban díszelőadás volt, s csak ma lehetett látni igazán, milyen kicsi ez a mi színházunk ilyen alkalommal.” (Magyar Polgár, 1872. nov. 12.)

A megnyitás másnapján, hétfőn az egyetem (1) jog- és államtudományi, (2) orvostudományi, (3) bölcsészeti-, nyelv és történettudományi, valamint (4) matematikai és természettudományi karán megkezdődtek az előadások és a szemináriumok. (Ilyen utóbbi kar akkor Európában csak a tübingai egyetemen működött.) Az egyetemelapítást egy év múlva középiskolai- tanár-képzőjének, majd 1898-ban szabadegyetemének megnyitása követte.

Az egyetem történetében az első évtized mintegy próbaidőnek számított: 1881. január 4-én kelt az a királyi alapítólevél, amelyben az uralkodó engedélyezte az egyetem új nevét: Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem.

Az egyetem méltónak bizonyult az előlegezett bizalomra, mert kezdettől fogva mindinkább beépült nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos életbe is. A sok közül csak néhány példára

hivatkozva: küldöttei számos tudományos kongresszuson vettek részt, így egy-egy alkalommal Kairóban, Hamburgban, Madridban, Lüttichben, Athénban, Boroszlón, Berlinben, Lisszabonban, Stockholmban, Prágában, Genfben, Hágában, két-két alkalommal Cambridge-ben, Brüsszelben, Párizsban, Nápolyban, Bécsben, Londonban, valamint három alkalommal Rómában; az egyetem jelen volt az 1896-os magyar millenniumi kiállításon, 1897-ben a madridi és 1911-ben a drezdai tudományos kiállításon, 1900-ban pedig a Párizsi Világkiállításról tíz intézete tért haza kitüntetésekkel. Hatvannál több jeles tanára lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, rendes és levelező tagja, vagy kapott külföldön tudományos címeket és kitüntetések; közülük az egyetem szegedi éve alatt Szent-Györgyi Albert a Nobel-díjig jutott.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek nem kis érdeme volt abban, hogy az akkori Magyarország második állami egyeteme Kolozsváron lelt otthonra – ugyanis az egyesület gyűjteményeivel és a tanszékekre kinevezhető tudós tagjaival megkönnyítette az egyetemalapítás erőpróbáit. Az egyesület elsősorban „Erdély Széchenyije”, gróf Mikó Imre fáradozása nyomán az egyetemnél több mint egy évtizeddel korábban, 1859. november 23-án tartotta alakuló közgyűlését, s már akkor 15 439 könyv, 1083 oklevél, 128 arany-, 2841 ezüst- és 1738 bronzérem, 10 092 régészeti tárgy és természeti ritkaság: ásvány, kővület, állat és növény volt a birtokában. Ezeknek az elhelyezésére ajánlotta fel Mikó Imre emeletes villáját és körülötte tízholdas díszkertjét, a „Mikó-kertet”. 1918-ig az egyesület levéltára megtízszereződött, az érem- és régiség-tára duplájára nőtt; növénytani osztálya az egész Erdély növényvilágát bemutató Baumgartner-gyűjteménnyel, az állattani pedig egyebek között a világ egyik leggazdagabb, piócafélékből álló gyűjteményével gyarapodott. Ezeket az adatokat azért volt méltányos említenuk, mert az egyesület az állammal kötött szerződés alapján gyűjteményeit bérbe adta az egyetemnek, s attól fogva e két intézményünk jó- és balsorsa szétválaszthatatlanul összefonódott. Így 1874-ben az alakuló egyetemi könyvtár az egyesülettől 34 156 kötetet vett át – ex librisük ma is emlékeztet tulajdonosukra –, az egyetem hozzájárulása pedig 11 143, együttesen tehát mintegy 40 000 kötet volt. 1919-ig az egyesületi könyvanyag 191 000, az egyetemi 176 779 kötetre, összesen több mint 367 000 kötetre nőtt.

Időrendben azonban túl előre siettünk, hiszen egy olyan vidéki városban, amelynek az 1869-70-es népszámlálás adatai szerint a katonasággal együtt 26 551 lakosa volt, belvárosában pedig mindössze 168 egyemeletes és 11 kétemeletes ház állott, az egyetem elhelyezése nagy gondot jelentett. Központi épületül, legtöbb tanszékének elhelyezésére, a Farkas utcában a mai központi épületének helyén álló volt erdélyi Gubernium épületét kapta; a jogi kar a szemben lévő Királyi Lyceum második emeletén kezdte meg működését, az orvosi kar pedig a nagyrészt már málladozó Karolina-kórházban nyert elhelyezést.

Az ilyen és ehhez hasonló kényszerű és ideiglenes megoldások után megkezdődtek azok a nagy építkezések, amelyek a századforduló körül az egész belváros képét megváltoztatták. 1872–1918 között az egyetem számára 63 épületet emeltek. Csak néhány fontosabbat említve: 1897–1902 között az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől ingyen felajánlott Mikó-kertben, néhány korábbi épülettel együtt, a domboldal három szintjén a klinikák számára valósággal egyetemi városrész épült, 4 558 448 korona költséggel; az egyetem központi épülete 1902. október 30-án nyílt meg, építése 2 500 000 koronába került; az egyetemi könyvtár, minekutána könyvei a megalakulás óta négyfelé is szét voltak szórva, és helyüket többször kellett változtatniok, 1909-ben lett kész 2 100 000 korona árán (itt nyert elhelyezést az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára is); a Menza – a későbbi Gábor Áron diákokthon – 1910-ben nyílt meg, társadalmi úton gyűjtött alapokból; az új botanikus kert 1918-ra nem lett kész, de a bővítésére vásárolt 20 holdas kert 316 000 koronába került.

Nem volna ildomos elhallgatni, hogy 1920–1940 között a román állam a korábbi épületek egy részét tovább bővítette-fejlesztette, valamint az egyetemet 26 új és 10 vásárolt, örökölt, egyetemi célokra átalakított épülettel gyarapította. Ezek között a legjelentősebbek a Farkas utcai központi épület mellett a híres régi magyar színház helyén épült, patinás környezetéből kirívó diákház, több klinikai épület, a botanikus kert befejezése, a csillagvizsgáló és az egyetemi sporttelep épületei.

Ámde ne feledjük, hogy mire figyelmeztetett Berde Áron rektor 1872. november 10-i megnyitőbeszédében, a tanári karhoz fordulva: „Önök tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg a jó hírnévben, áldásos működésben.”

Ez a figyelmeztetés, ha a szellemi életben szabad ilyen hasonlatot használunk, valósággal a bőség zavarára emlékeztet. A megnyitó másnapján az egyetem 40 tanszéken 40 tanárral kezdte meg munkáját, 1919-ig a tanszékek száma 61-re, a nyilvános rendes, rendkívüli és magántanároké 155-re, a segédszemélyzeté 13-ról 104-re növekedett. Ez utóbbiak névsora hagyományosan hiányzik az évi beszámolókból és értesítőkből, holott számuk a tanári testülethez viszonyítva igen tekintélyes volt, és sokan közülük ekkor alapozták meg későbbi egyetemi tanári pályájukat. A tanárok közül 26-ot a budapesti egyetemre hívtak. A kolozsvári egyetem a jelzett időszakban 149 magántanárt képezített, akik közül az egyetemen 1919-ig 23, 1940-ben 9 kapott tanszéket. Az egyetem neves hazai és külföldi tudósoknak 110 esetben adományozott tiszteletbeli doktori címet.

A félévi előadások száma 91-ről 226-ra, a tanóráké 325-ről 770-re nőtt.

Mindezek és minden más a jövő nemzedékért történt. Az első tanévben 258-an kezdték meg tanulmányaikat; 1919-ig 59 774-en végeztek, közülük csaknem 15 000 doktorált.

Az egyetem történetéhez az is hozzátartozik, hogy az erdélyi román ifjak szintén számosan látogatták. Ők korábban jobbra a budapesti meg a bécsi egyetemre jártak, de Kolozsváron már a legelső tanévben annyi román diák tanult, mint Bécsben. Utóbb például a jogi karon számuk az 1872. évi 6 hallgatóról az összes joghallgatók 15%-ára, az orvosin 10 hallgatóról 24%-ára nőtt. Valamennyien magyarul tanultak, kivéve a román nyelv és irodalom szakosokat, 1872–1919 között Grigore Silali, majd Grigore Moldovan, az 1940–1944-es időszakban Sulica Szilárd professzor keze alatt.

Ezekkel a több mint negyven év alatt felhalmozott mérhetetlen anyagi és szellemi javakkal érte meg egyetemünk az 1919-es esztendőt.

2

Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári gyűlés után a Nagyszebenben székelő román Kormányzó Tanács közoktatásügyi államtitkára, Onisifor Ghibu, haláláig a magyarság esküdt ellensége, 1919. május 12-én a román állam számára jelképes erőszakkal lefoglalta az egész egyetemet, és hűségesküre szólította fel alkalmazottait. Az egyetemnek az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől bérbe vett összes gyűjteményei szintén román állami tulajdonba kerültek, de ezekért az egyesület napjainkig soha semmiféle bért nem kapott.

A román államhatalomnak a trianoni békekötés, vagyis az új államhatárok szentesítése előtt nem lett volna joga az egyetemet elvenni és alkalmazottaitól hűségesküt kérni, Onisifor Ghibu pedig, aki néhány évvel korábban pártjának megbízásából maga dolgozta ki azt az emlékiratot, amely egyebek között az erdélyi román ifjúság számára – ismerjük el: jogosan – állami román egyetemet kért, megfeledezett arról, hogy ami 1919-ig Erdélyben a román kisebbségnek járt volna, az 1919 után az erdélyi magyar kisebbségnek is járna. De Ghibu szerepétől függetlenül maga a román állam sem tartotta tiszteletben mindössze fél évvel korábbi Gyulafehérvári Határozatának azt a 3. pontját, amely a nemzetiségeknek „teljes nemzeti szabadságot” ígért, és mindenikük „önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből való egyének által, önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását”. A hűségeskü eleve bizonyosra vett megtagadása folytán Ghibunak nagy kő esett le a szívéről, mert 1939. május 12-én, az egyetem elfoglalásának 20. évfordulóján az egyetem aulájában tartott ünnepi beszédében elmondotta, hogy „a román szuverenitás elismerése után a magyar tanárokat többé nem lehetett volna állásukból kitenni. Állásukban viszont évtizedekig megmaradhattak volna, megsemmisítvén egy erős román egyetem kialakulását, és a jövőben is állandósítva Kolozsvár, sőt bizonyos pontig egész Erdély magyar jellegét. Ki tudta volna megakadályozni azt, hogy a kolozsvári magyar egyetem tovább is erőteljes magyar központ legyen, veszélyes külföldi visszhanggal, mellyel szemben nekünk nem lett volna mivel kiállani?” (*Erdély magyar egyeteme*. Kvár, 1941. 308.)

Semmi jogunk nincs megkérdőjelezni egyetemi elődeink döntésének helyességét nemzetünk 20. századi, sőt talán egész történelmének legkritikusabb pillanatában, de valóban nagy kérdés, mi lett volna az egyetem sorsa, ha alkalmazottai leteszik a hűségesküt. Ez mindenesetre nem történt meg; az egyetem jelképesen Szegedre távozott, a kolozsvárit egyik napról a másikra egyetlen lej befektetése

nélkül román egyetemmé nyilvánították, s megkezdődött magyar jellegének és emlékének máig tartó eltüntetése.

Azt sem volna ildomos elhallgatni, hogy a román tudományos és kulturális élet több kiválósága nem helyezte egyetemünk megszüntetését. Példaként csak minden idők egyik legjelesebb román tudósa, Nicolas Iorga cikkét, annak máig kiáltóan érvényes három mondatát idézem: „A kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell maradnia. Nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kultúránk biztosításának lehetőségét, éppen saját szülőhazánk területén. Ezeknek a nemzeteknek élniük kell a jogaikkal; ezeket nekünk nem szabad a holnapi Romániában megtagadnunk.” (I. m. 307.)

Az erdélyi magyar egyházak felekezeti tanácsa azonnal felismerte, hogy legsürgősebben az anyanyelvű tanárképzés folytonosságát kell megteremteni. Ezért már 1920. október 20-án, 36 tanárral és 198 hallgatóval, megnyitotta a Magyar Tanárképző Intézetet, ezt azonban Ghibu a román állam elleni „merénylet”-nek minősítette, és a második tanév legelső napjaiban, 1921. szeptember 21-én betiltották. A felekezeti tanács arra is biztatta az ifjakat, hogy iratkozzanak be a román egyetemre, de ugyanakkor létrehozta a Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottságát, hogy a román oktatást megfelelő magyar előadásokkal és szemináriumokkal egészítse ki. A román Ferdinánd Egyetemet látogató magyar diákokról csak 1929-től vannak valószínűleg pontos adataink. Legkisebb számuk 1938–39-ben (553), a legnagyobb 1933–34-ben (1127) volt, 1940-ig, a tíz tanév során összesen 7966 diák. Minden szakon mindent románul tanultak, kivéve 1922-től a magyar nyelv és irodalmat Kristóf György egyszemélyes intézetében; ő többször is hasztalanul próbálta Bitay Árpádot és Szabó T. Attilát maga mellé kineveztetni. A magyar diákok közül sokan a nyelvi nehézségek ellenére is kitűnő eredményeket értek el, és kivívták román tanáraik megbecsülését, a megértő román tanárok közül viszont többen magyar tanítványaik köréből sok őszinte tisztelőt nyertek maguknak.

A magyar egyetem nélküli erdélyi magyar értelmiség jórészt a Ferenc József Tudományegyetem volt tanáraiból és diákjaiból, valamint a Ferdinánd Egyetem magyar hallgatóiból és végzettségéből verbuválódott (a bukaresti meg a többi román egyetem magyar hallgatóiról sajnálatosan nincsenek pontos adataink), tudományos és tudomány-népszerűsítő munkásságuk pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesületben összpontosult. Szabó T. Attilával szólva: az egyesület „valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudásszerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával” (i. m. 151.). Ezúttal az „önzetlen tudományművelés” azt is jelentette, hogy Erdélyben a magyar tudomány munkásainak túlnyomó többsége magyar tudományos intézetek nélkül nem hivatásszerűen, hanem kenyérkereső foglalkozása mellett önkéntesen, szabad idejében, minden anyagi segítség vagy ellenszolgáltatás nélkül, sőt fizetéséből elvont anyagi ráfordítással hódolt tudományos szenvedélyének.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyed százados tudományos működése 1859–1934 című, György Lajos szerkesztette kötet (Kvár, 1937) időhatárai ugyan csak részben esnek egybe a huszonegy egyetem nélküli évvel, de legalább két adata megérdemli, hogy kiemeljük a feledésből. A szerkesztő a bevezetőben összegezte a négy szakosztály alábbi előadásait: 2509 elhangzott tudományos értekezés, 203 vándorgyűlési és 573 népszerűsítő, összesen 3285 előadás. Ugyanitt Valentiny Antal mintegy 100 lapon át (200–297.) sorolja az egyesület 180 kötetnyi saját folyóiratában, évkönyveiben, emlékkönyveiben, szakosztályi sorozataiban stb. kiadott, 52 000 lapnyi terjedelmű, 500 melléklettel gazdagított önálló dolgozat, könyvismertetés és kisebb közlemény könyvészeti adatait, több mint félezer különnyomattal. Ezúttal csak azt a két legrangosabb sorozatát említem, amely az egyetem második korszakát is megérte, sőt még azután is, az egyesület megszüntetéséig tovább gyarapodott. Így az 1874–1917 között megjelent, majd 1930-ban folytatódott Erdélyi Múzeum, egyetlen erdélyi magyarságtudományi folyóiratunk 1947-ben az LII. évfolyamával zárult, az 1926-ban indított Erdélyi Tudományos Füzetek sorozata pedig – részben a folyóiratból készült különnyomatokkal, részben önálló művekkel – a jelzett évig elérte a 208-as sorszámot.

Ha a román állam egyetemfejlesztő építkezéseit vagy néhány kiváló román értelmiségi megszüntetett egyetemünk, illetőleg több román professzor diákjaink iránti jóindulatát méltányosnak véltem hangsúlyozni, akkor Onisifor Ghibunak és név szerint nem említett társainak napjainkig tartó

megszakítatlan magyargyűlöletével együtt a tárgyilagosság jegyében volt egyetemünk sorsának egy-két árnyoldalát is kötelességem megemlíteni. Így az egyetemi könyvtár, minekutána 1919-ben több mint 367 000 kötetet örökölt, a huszonkét év alatt mindössze 18 magyar folyóiratot vásárolt, azokat is hiányos évfolyamokkal, és 125 magyar nyelvű művet 246 kötetben. (I. m. 245.)

E kultúránkat érintő, anyagiakban kiszámíthatatlan kár mellett még egy anyagiakban is kiszámítható kártevésre emlékeztetünk. Amikor 1919-ben egyetemünk Szegedre távozott, az egyetemi jelvényeken kívül még egy tollszárat sem vitt magával. Amikor 1940 őszén, a bécsi döntés után a Ferdinánd Egyetem Nagyszébenbe ment át, a rektor írásba adta, hogy „a régi uralomból eredő örökség teljességében és kifogástalan állapotában adatik át, ezenfelül még sok és igen értékes anyag is, amit mi alkottunk vagy szereztünk be”. Ez a tisztességes szándék a végrehajtók egy részének kezén úgy torzult el, hogy „Teherkocsi teherkocsi után állt az egyes intézetek elé, és ahol a szolgaszemélyzet nem győzte, ott segítő katonai csapatokat bocsátottak rendelkezésre, amelyek a legdurvább módon nyúltak a felszerelési tárgyakhoz, végigvonszolva a lépcsőkön a nehéz sterilizálókészülékeket. (...); másutt (pl. az ortopédiai klinikán) falakat bontottak, csak hogy elvihessék a beépített készülékeket; ismét másutt (pl. a csillagvizsgáló intézetben) robbanótényt helyeztek el a vízcsapokba, úgyhogy a vízvezeték megindításakor az felrobbant, és szétvetette a csapot és a kagylót”. Ez a jegyzék folytatható a klinikai laboratóriumokban a lombikok és kémcsövek összetörésével, a laboratóriumok és műtőberendezések, ágyneműk és konyhafelszerelések elszállításával. Hasonló sors jutott az intézeti bútoroknak, irodai berendezéseknek és felszereléseknek, egészen a szőnyegekig meg a takarítóeszközökig. Elvitték a mechanikai üzem gépeit és raktárának szerelési anyagait; a kísérleti lélektani intézet és a fényképészeti műterem teljes berendezését; az egyetemi gyógyszerár raktárát. Mindezekhez hozzászámítva „az intézetekből és a központi egyetemi könyvtárból elvitt könyveket, több mint 30 millió lejre, azaz 10 millió pengőre lehet becsülni a veszteségeket”. (I. m. 375., 377.)

3

1940. október 24-én, hat héttel a bécsi döntés után a Szegedről Kolozsvárra visszatért egyetem 85 tanszékkal ismét megkezdte munkáját, ezúttal ötödiknek egy közgazdaság-tudományi karral is, amelyhez hasonló az akkori Magyarországon még csak a Budapesti Műszaki Egyetemen működött. Az egyetem e második, rövid korszakának a mostoha történelmi sors csak öt tanévet engedélyezett, s ezalatt a magyar állam 25 millió pengőt áldozott fenntartására és fejlesztésére.

A egyetem a szokásos *Évkönyvét* és *Beszámolóját* csak a két első tanév után tudta kiadni, mert a továbbiakat a szerkesztésükhöz és a kiadásukhoz szükséges nagy átfutási idő miatt elsodorták a háborús nehézségek, a *Tanrendek* viszont, a hallgatók mindennapi használatára, az utolsó félév kivételével rendszeresen megjelentek. Ez utóbbiakból pontosan kiderül – nevükkel és lakcímükkel együtt – a tanerők félévről félévre rendszeresen növekvő száma: az 1940–41-es tanévben 121; az 1941–42-es tanév első felében 149, a másodikban 164; 1942–43-ban 172, illetőleg 173; 1943–44-ben 192, illetőleg 196, végül az 1944–45-ös tanév elején már 201. A két *Beszámoló* szerint ezt szinte megkétszerezte a segédtanerők név nélkül közölt száma (akik közé 1943-tól gyakornokként magam is beléptem): az első tanévben 275, a másodikban 340. A legörvendetesebb azonban a hallgatók létszáma. Ez a szám az egyetem első korszakában a világháború előtti utolsó, 1912–13-as tanévben érte el a 2343-as rekordot, hogy a következő tanévben, az 1914. július 31-i mozgósításkor a tanszemélyzet jelentős hányadán kívül egyszerre 800 hallgatót hívjanak be katonának – a háború végéig 3661-et. Az 1916–17-es tanévben számuk a 420-as mélypontra süllyedt, köztük 112 női hallgatóval. Mindezzel szemben 1940-től, a második világháború kellős közepén a hallgatók száma mind az első, mind a második tanévben néhány híján megközelítette a 2500-at. Mivel a következő három tanévben a helyzet hasonló lehetett – az egyetemi hallgatók ugyanis tanulmányaik idejére katonai felmentést kaptak –, a Ferenc József Tudományegyetem összes hallgatóinak száma, 1872-től számítva, további tízezerrel nőtt.

Az egyetem visszatéréseivel és megnyitásával egy időben, október 14-én jelent meg az a törvényrendelet, amely szerint „A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter Magyarország és különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, nyelvi, történelmi, társadalmi és egyéb népi kérdéseinek és

más országok népével való kapcsolatainak tudományos tanulmányozása céljából Kolozsvárott Erdélyi Tudományos Intézetet létesít” – vagyis a legmagasabb rangú oktatási intézmény mellé a legmagasabb rangú tudományos kutatóintézetet.

Az új intézet ugyanúgy osztozott az egyetem sorsában, mint 1872-től a Múzeum-Egyesület, ugyanis az egyetem magyarságtudományi tantárgyakat előadó professzorainak legkiválóbbjait az intézet tagjaivá is kinevezték, az intézet fiatal tanárainak egy része pedig már kezdettől a Ferenc József Tudományegyetem, majd később a Bolyai Tudományegyetem előadójává, professzorává lett.

Ettől kezdve néhány év alatt a felgyorsult időben olyan sorsdöntő események következtek, amelyek megsemmisítették mindhárom intézményünket.

1944 őszén, a szovjet–román front közeledtével az egyetem nem hajtotta végre a kiűrtési parancsot, és Kolozsváron maradt, de mivel a front átvonulása után a szovjet övezetben és Romániában anakronisztikusan hatott volna egy magyar királyi fenség neve, az egyetem az 1944–45-ös tanévre nevét Kolozsvári Magyar Tudományegyetemre változtatta; ezután Ferenc József neve soha többé nem került szóba a kolozsvári egyetemmel kapcsolatban.

Noha a Ferenc József Tudományegyetem tehát Kolozsvári Magyar Tudományegyetem névvel 1944–45-ben még működött, talán jogfolytonosságának megszakítása végett, de még inkább azért, mert Románia a párizsi békeszerződésre készülve a nemzetiségi kérdés megoldásában jelentős eredményeket kívánt felmutatni, 1945. május 28-án királyi törvényrendelet jelent meg egy új magyar egyetem alapításáról. Ez kapta utóbb, még annak az évnek a végén a Bolyai Tudományegyetem nevet, a Ferenc József Tudományegyetem épületei nélkül.

Az Erdélyi Tudományos Intézet romjait szeptemberben kutatóintézetként az egyetemhez csatolták, de 1948-ban csendesesen megszűnt, anélkül, hogy megszüntették volna. 1940 után készült vadonatúj berendezése, 40 000 kötetes könyvtára és nagy gonddal összeválogatott kézikönyvtára egek harmincadjára került.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a román kommunista rendszer néhány évvel később, 1950 februárjában tiltotta be. A gróf Wass Ottóliától 1917-ben örökölt Fő téri palotája, melynek jövedelmei 1919–1940 között működésének egyedüli anyagi alapjait biztosították, már korábban az államosítás áldozata lett. 1959 tavaszán a Bolyai Tudományegyetemet ugyancsak a román kommunista rendszer Babeş–Bolyai néven erőszakkal egyesítette a kolozsvári román egyetemmel; ezzel Erdélyben megszűnt az önálló magyar egyetem.

Miután 1989 utolsó napjaiban Romániában a kommunista rendszer megbukott, mindenki joggal remélte a Bolyai Tudományegyetem azonnali újraindítását, de ez a remény gyorsan szertefoszlott. Ezért alig néhány hónap múlva, 1990 márciusában azzal a céllal alakult meg a Bolyai Társaság, hogy minden törvényes eszközzel küzdjön a Bolyai Egyetem visszaállításáért. E küzdelemnek már európai visszhangja van, de semmi eredménye sincs, s ha román nemzeti szinten a politikai közgondolkodás, kormány szinten pedig a nemzetiségi politika alapjaiban meg nem változik, eredménye soha nem is lesz.

Az Erdélyi Tudományos Intézet korszerű utódjáért, egy Erdélyi Hungarológiai vagy Magyarságtudományi Intézet alapításáért magam a sajtóban több ízben szót emeltem – de naivul hogyan is képzelhettem, hogy szavamnak bárhol bármilyen visszhangja lehet?

Három intézményünk közül mindössze az Erdélyi Múzeum-Egyesület éledett meg haló poraiból. 1990. október 27-i újjáalakuló közgyűlése után rendszeresen tartja vidéki vándorgyűléseit és szakosztályainak tudományos felolvasóüléseit. Kiadványai közt – több alapvető monográfiával együtt – újraindította az Erdélyi Múzeumot, az Erdélyi Tudományos Füzeteket, az Orvostudományi Értesítőt és a gróf Mikó Imrétől 1855-ben kezdett Erdélyi Történelmi Adatokat. Mi több, sorozatait újakkal is gyarapította: ezek a Múzeumi Füzetek, a Műszaki Tudományos Füzetek és a Romániai Magyar Bibliográfiák.

A Wass Ottóliától örökölt palotájának visszaadásáért egyelőre hiába küzd, a mindenkor kolozsvári egyetemnek 1872-től bérbe adott hatalmas gyűjteményei pedig ma még mindig azonosíthatók volnának, hogy azokért 1945-ig visszamenőleg a bért az államtól megkapja. E veszteségekkel szemben egy nagy nyereséggel dicsekedhet: a Ferenc József Tudományegyetem megnyitásának 125. évfordulóján rendes tagjainak száma kis híján 3200, nagyjából fiatalok.

Hogyan is hangzik az 1996 augusztusában aláírt magyar–román alapszerződés 13. cikkének 1. pontja? „A Szerződő Felek együttműködnek kulturális örökségük megőrzése és a két nép számára történő kölcsönös megismertetése érdekében.” Tudomásom szerint erdélyi magyar kulturális örökségünk jegyzékét senki sem állította össze – erre csak egy Erdélyi Hungarológiai Intézet hozzáértő és fegyelmezett munkatársai lennének képesek –, de kétségtelen, hogy egy ilyen jegyzékben a Ferenc József Tudományegyetemnek valahol nagyon elől volna a helye. Ámde ahelyett, hogy magyarok és románok által egyaránt becsült, élő magyar kulturális örökségünk lenne, néhai létezésének minden kis nyoma el van tüntetve. Gondolni sem merünk a központi épület előcsarnokában alapítójának fehér márvány mellszobrára és vele szemben az alapítást megörökítő aranybetűs márványtáblára, sem az épület timpanonján ugyancsak az alapítást szimbolizáló szoborcsoportra, de megsemmisült vagy rejtve van minden felirat és emléktábla, amely a 63 épület építkezéseire, az intézetek alapítására vagy múltjára, kiváló tanáraikra emlékeztetne. Az egyetemi előadótermek jeles tudósokról vannak elnevezve; egy magyar név sincs közöttük, pedig azokban a termekben hírneves magyar professzorok is tanítottak. Még a gróf Mikó Imréről elnevezett utca sem őrizhette meg nevét annak a klinikai városrésznek az aljában, amely az általa adományozott Mikó-kertben épült.

Az egyetem mégis kitörölhetetlenül él nemzeti emlékezetünkben. Lehetetlen a magyar kultúrában elfoglalt helyének valamilyen anyagi mértékegységgel való meghatározása vagy kifejezése, de van sokkal magasabb rendű szellemi mértékegység is: az egyetem 213 tanárával és mintegy 70 000 végzettjével, az erdélyi magyar értelmiségnek ezzel a valóságos hadseregével Erdély magyar népét felemelte az elemi és középiskolás fokról az egyetemi végzettség fokára, a művelt nemzetek sorába. Elképzelni is szomorú, hogy az utóbbi 125 évben egyetem nélkül milyen – egyébként nagyra becsült – mennyiségű és minőségű értelmiségünk alakult volna ki; milyen földműves-iparos szinten, milyen vidéki fokon rekedt volna meg az erdélyi magyarság tudományos és kulturális élete.

1997 októberében a Horn Gyula–Victor Ciorbea magyar–román miniszterelnöki találkozón végre – Trianon óta először – a román államvezetés elismerte, hogy a romániai magyarságnak joga van egy önálló magyar nyelvű állami egyetemre, de a Bolyai Tudományegyetem visszaadását megtagadta. Megtagadta, mert akkor szertefoszlik a sajátos román demokráciának ismét egy sajátos román leleménye: egyedül az országban és egyedül a világon a Babeş–Bolyai Egyetemet román–magyar–német jellegű „multikulturális” egyetemmé akarják fejleszteni – a megalapítandó önálló magyar egyetem pedig keressen vidéki székhelyet magának. Az említett miniszterelnöki találkozó hírének másnapján már kezdtek megjelenni a sajtóban a romániai magyar intézmények és személyiségek tiltakozó nyilatkozatai. Ezzel a Bolyai-per új fejezetéhez és nehezen belátható jövőjéhez érkeztünk.

A Babeş–Bolyai Egyetem mostani magyar tanárai és diákjai a Ferenc József Tudományegyetem, valamint a Bolyai Tudományegyetem örököseinek érzik magukat, és a románai magyarsággal együtt nem mondanak le arról az igényükről, hogy ismét meg kell nyílnia Kolozsváron az önálló magyar egyetemnek. Sajnos – vagy szerencsére – nem vagyunk látnokok, tehát nem tudhatjuk, hogy lesz-e valaha önálló kolozsvári magyar egyetemünk, de a haza bölcsének, Deák Ferencnek 1861-ben elhangzott emlékezetes figyelmeztetését talán szerénytelenül a mi ügyünkre is szabad vonatkoztatnunk: „... amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindég nehéz és mindég kétséges. Túrni fog a nemzet, reményelve a szebb jövőt, s bízva ügyének igazságában.”